

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РЕФОРМУВАННЯ ЛІСОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ)

Полога В.О.
Бегень О.Р.

У статті проаналізовано сучасний стан та особливості лісгосподарської діяльності в Карпатському регіоні. Підкреслено, зокрема, значну роль лісів регіону у сфері заповідання та екологічної безпеки, значення лісозаготівельної і лісопромислової діяльності для економіки заліснених територій. Наведено динаміку використання лісових ресурсів. Проведено оцінку існуючих проблем лісового сектора. Подано пропозиції щодо напрямків трансформації лісового господарства. Обґрунтовано заходи з удосконалення ринкових механізмів регулювання лісової галузі.

Кількість бібліографічних посилань – 3, мова – українська.

Ключові слова: лісовий сектор, лісові ресурси, Карпатський регіон, лісове господарство, екологічна безпека.

ВСТУП

Незважаючи на відносно стабільні показники розвитку, лісове господарство регіону продовжує функціонувати в кризовому середовищі. Сучасний стан лісів та їх використання не відповідають ні економічним, ні екологічним вимогам. Через відсутність ефективно діючих ринкових механізмів господарювання у лісовій галузі низькими залишаються її показники у структурі соціально-економічного розвитку, не дотримуються норми лісовідновлення і лісорозведення, поглибилася диспропорція між лісоресурсною базою, можливостями лісоексплуатації та лісоспоживання.

У сучасних дослідженнях розробка наукової проблематики, пов'язаної з пріоритетними напрямками трансформації використання лісоресурсного потенціалу відображена в наукових працях Бондара В.С., Генсірука С.А., Ковалю Я.В., Лакиди П.І., Мішеніна Е.В., Парпана В.І., Петрова А.П., Самоплавського В.І., Синакевича І.М., Строчинського А.А., Туниць Ю.Ю., Туркевича І.В. та багатьох інших відомих дослідників.

Наукове забезпечення вирішення проблем лісового сектора вимагає подальшого дослідження таких важливих завдань галузевого і міжгалузевого характеру, як: оцінка лісоресурсного потенціалу; визначення ролі лісової галузі у соціально-економічному розвитку регіонів; структурної трансформації лісового сектора економіки; переходу галузі на ринкові відносини. Особливо нагального вирішення потребують підвищення ефективності плати і платежів за лісові ресурси, реформування управління лісами і лісгосподарським виробництвом, розробка дієвих заходів щодо збереження лісів, поліпшення їх використання, переходу галузі на засади збалансованого розвитку.

Метою статті є розгляд сучасного стану та особливостей лісгосподарської діяльності в Карпатському регіоні; оцінка існуючих проблем лісового сектора; внесення обґрунтованих зауважень та пропозицій щодо напрямків трансформації лісового сектора економіки та удосконалення ринкових механізмів регулювання лісової галузі.

Методологічною основою статті стали сучасні положення економіки природокористування, економічної теорії збалансованого розвитку, теорії управління. Для досягнення поставленої мети використовувалися методи: системного підходу – для розкриття значення лісових ресурсів у соціо-еколого-економічній системі регіону; економіко-статистичний метод – для оцінки використання лісових ресурсів; діалектичний і причинно-наслідковий зв'язків – для визначення проблем і чинників, які стримують збалансований розвиток лісового сектора економіки; факторний аналіз – для розробки напрямків формування ринково-орієнтованого механізму в сфері використання і відтворення лісових ресурсів.

1 ОСОБЛИВОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

Ліси Карпатського регіону займають вагомe місце у структурі лісового фонду України, а способи ведення лісового господарства у цьому регіоні мають значний вплив на кліматичні й екологічні умови не тільки в регіоні, а і в цілому по Україні. Лісові ресурси традиційно відіграють також важливу господарську функцію: діяльність, пов'язана з лісокористуванням, має велике значення у створенні регіонального добробуту, який тут в цілому є нижчим, ніж в промислово розвинених регіонах України.

Карпатський регіон є одним з найбільш заліснених регіонів України. На його території зосереджено 21% площі всіх земель лісового фонду України, або 2,3 млн. га, і 29,4% запасу деревини, або 0,5 млрд. м³. При лісистості території України 15,7% середня лісистість території регіону досягає 40,9%, у тому числі: Закарпатської області – 57,6%, Івано-Франківської – 44,6%, Львівської – 31,8%, Чернівецької – 29,4%.

Ліси регіону за призначенням і розміщенням виконують переважно екологічні функції, маючи обмежене експлуатаційне значення. Лише 52,5% лісів Держкомлісгоспу України в Карпатському регіоні призначені для експлуатації. Найнижчим є цей показник в Закарпатській області – 38,8%, найвищим у Чернівецькій – 64,5%. Ліси I групи, що виконують водоохоронне, водорегулююче та ґрунтозахисне значення в Карпатах займають 45% площі.

Особливо значущою є роль лісів краю у сфері заповідання, оскільки на території державного лісового фонду знаходиться більша частина природоохоронних територій, надзвичайно важливих для збереження флори і фауни. На сьогодні мережа природно-заповідного фонду Карпатського регіону включає 1529 об'єктів загальною площею 573,93 тис. га, що становить 10,1% його території (по Україні цей показник – 4%) та перевищує 20% земель лісового фонду регіону. Показники заповідання карпатських областей наступні: Закарпатська обл. – 12,2%, Івано-Франківська обл. – 13,1%, Львівська обл. – 5,2%, Чернівецька обл. – 6,9%. Природно-заповідний фонд регіону представлений всіма категоріями заповідності, передбаченими Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

Ліси регіону є найбільш продуктивними в Україні: за запасом стовбурної деревини карпатські області випереджають інші області України, а також деякі країни Європи. Запас деревини на 1 гектарі в регіоні – 260 м³ (зокрема, по областях Закарпатська – 349 м³, Івано-Франківська – 279 м³, Львівська – 210 м³, Чернівецька – 202 м³), середній в Україні – 210 м³ (табл.1).

У районах із значним показником лісистості території лісове господарство та пов'язані з ним галузі промислового виробництва є одними з провідних в економіці цих територій, донорами державного і місцевого бюджетів та сферою працевлаштування місцевих мешканців. Основною статтею доходів лісгосподарських підприємств є доходи від реалізації деревини. У 2007 р. загальні обсяги заготівель деревини в Карпатському регіоні становили 4,9 млн. м³, з яких рубками головного користування – 1,8 млн. м³, рубками, пов'язаними з веденням лісового господарства, – 3,1 млн. м³ (табл.2). Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства за аналогічний період склав 678 млн. грн., що становить 23% у загальному обсязі зазначеного показника по Україні. Лісопромислова діяльність є однією з головних умов збалансованого ведення лісового господарства, оскільки служить чи не єдиним економічно виправданим джерелом необхідних для цього фінансових ресурсів.

Таблиця 1 Землі лісгосподарського призначення та запаси деревини Карпатського регіону (станом на 01.01.2009 року)*

№ з/п	Показники	Од. вим.	Області				Карпатський регіон
			Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Загальна територія	тис.км ²	12,8	13,9	21,8	8,1	56,6
2.	Загальна площа земель лісгосподарського призначення	тис. га	723,8	621	694,2	260	2299
	у тому числі:						
2.1	площа земель лісгосподарського призначення державних лісгосподарських підприємств	тис. га	543,4	525,5	478,0	250,3	1797,2
2.2	площа земель лісгосподарського призначення комунальних лісгосподарських підприємств	тис. га	-	81,9	146,3	-	228,2
2.3	площа земель лісгосподарського призначення власників лісів	га	-	-	75,6	-	75,6
2.4	площа земель лісгосподарського призначення,	га	127,2	3,7	34,5	-	165,4

	що не надана у користування							
3.	Площа земель лісогощодарського призначення, що вкрита лісовою рослинністю	тис. га	656,8	569,0	628,3	237,9	2092,0	
4.	Загальний запас деревини за звітний період	тис. м3	207,5	158,8	132,3	54,2	552,8	
5.	Запас деревини у розрахунку на 1 га земель лісогощодарського призначення	м3	349,0	279	210	202,1	260	
6.	Площа лісів у розрахунку на одну особу	га	0,54	0,4	0,25	0,19	0,35	
7.	Запас деревини у розрахунку на одну особу	м3	157,4	112		55	260	
8.	Лісистість (відношення покритої лісом площі до загальної площі регіону)	%	57,6	44,6	31,8	29,4	40,9	

* - за даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей

Таблиця 2 Основні показники ведення лісогощодарської діяльності в областях Карпатського регіону у 2007 році*

Адміністративно-територіальні одиниці	Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах), млн. грн.	Заготівлі деревини, тис.м ³		Відтворення лісів на землях лісового фонду, тис. га
		всього	у т.ч. від рубок головного користування	
Закарпатська	162,5	1350,5	439,8	2,8
Івано-Франківська	148,6	1144,7	325,9	2,9
Львівська	235,4	1396,9	504,8	4,4
Чернівецька	131,5	980,5	469,7	2,2
Всього по Україні	2956,3	19013,9	7616,3	73,6

* - за даними Держкомстату України

2 РЕФОРМУВАННЯ ТА ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Упродовж останніх двох десятиліть проведено ряд ринкових реформ в лісовому секторі, серед яких: роздержавлення власності на майно комплексних лісових підприємств; надання права заготівлі деревини приватним структурам; запровадження в обмеженому масштабі права приватної власності на землі лісогощодарського призначення; запровадження права користування землями лісогощодарського призначення для фізичних та іноземних осіб; розвиток підприємницької діяльності в сфері заготівлі лісових ресурсів, обробки, експорту деревини та виробів з неї.

Однак упродовж періоду впровадження ринкових засад економічної діяльності відбувалися негативні процеси, реакція держави на які була незадовільною. Так, в Карпатському регіоні з'явилася велика кількість легальних та нелегальних приватних лісопилних підприємств, що призвело до стимулювання масової нелегальної лісозаготівлі (зокрема, у 2002 р. питома вага самовільних рубок в Карпатському регіоні становила 58% від їх обсягу в Україні; компенсовано було не більш ніж 5% збитків) [1]. Дещо стримуючим чинником нелегальної лісозаготівлі стало запровадження у 2005 р. сертифікатів про походження лісоматеріалів. Факторами зростання нелегальної лісозаготівлі залишаються низький рівень добробуту місцевого населення і безробіття, але основною причиною слід все-таки вважати відсутність належного контролю з боку державних контролюючих органів.

На нашу думку, крадіжки лісу, а також антиекологічна лісозаготівельна діяльність, яка проводиться численними комерційними структурами і повністю зорієнтована на сировинні функції лісу, сьогодні завдають суттєвої шкоди лісовому господарству регіону. Тому необхідно удосконалити правові та економічні механізми таким чином, щоб вони реально стимулювали лісозаготівельників дотримуватися природоохоронних та лісогощодарських вимог.

Загальними причинами негативних явищ в сфері лісокористування є: недоліки інституційної системи (корупція, слабкість контролюючих органів, судової системи, непрозорість приватизаційних процесів, практична відсутність лісових неурядових організацій, які б відстоювали суспільні екологічні інтереси); недоліки лісової політики (заниження ресурсних платежів, що підриває можливість фінансування лісовідновлення, недосконалий механізм їх збору). Слабка самоорганізація місцевих громад не дозволяє протистояти цим явищам, щоб захистити природний капітал своєї території.

Заходи з роздержавлення майна комплексних державних лісових підприємств, їх реструктуризація, відокремлення і комерціалізація заготівлі деревини, які повинні були б підвищити суспільну ефективність лісокористування, своєї мети не досягли. Впровадження ринкових реформ без такої необхідної при цьому протизаги потенційним небезпекам, як надійне державне регулювання, як показав досвід, створило загрози лісовому капіталу та призводить до виснаження найбільш цінної його частини.

Зміна економічних механізмів у сфері лісокористування вимагає, насамперед, реформи ціноутворення, оподаткування, рентних платежів, відносин власності та ряду заходів у інших сферах суспільного відтворення.

Насамперед, реформування лісового господарства є неможливим без переходу державного сектора на ринкові засади, тобто *створення ринку лісових ресурсів* - механізму, який регулює та встановлює об'єктивні ціни на лісопродукцію, стимулює лісогощодарське виробництво і лісовідновлення. Це, в свою чергу, вимагає реальної еколого-економічної оцінки лісових ресурсів. Сьогодні ціни на продукти і корисні природні властивості лісу є значно занижені, що стримує темпи розвитку лісогощодарського виробництва, веде до зростання обсягів тіньового бізнесу.

Так, ліси Карпат віднесені до другого лісотаксового поясу, при якому ціни на ліс на пні при вищій якості деревини нижчі, ніж будь-де в Україні. Гірський рельєф дозволяє також використовувати коефіцієнт зниження вартості 1,5. У таксову ціну закладені лише затрати на вирощування лісу, сума необхідних нагромаджень для розширеного відновлення лісових ресурсів та сума диференційного доходу, тому відповідно таксова ціна деревини на пні складає лише невелику частку від її ринкової ціни. Недосконалість законодавства та системи ціноутворення (оцінки лісових ресурсів) призводить до того, що лісові господарства, які протягом тривалого часу вирощують високоякісну деревину, фактично залишаються збитковими, численні посередники отримують необґрунтовано високі прибутки, а держава недоотримує значні кошти.

Перехід лісового господарства на засади ринкової економіки потребує *реформування механізму розподілу платежів за спеціальне використання лісових ресурсів*. Сьогодні збори за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення стовідсотково перераховуються платниками до державного бюджету; збори за спеціальне використання лісових ресурсів місцевого значення та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт перераховуються платниками у повному обсязі до бюджету АР Крим та місцевих бюджетів. Такий розподіл платежів призвів до зростання обсягів заготівлі деревини рубками, пов'язаними з веденням лісового господарства, у загальному обсязі заготовленої деревини. Платежі від рубок проміжного користування залишаються у місцевому бюджеті; лісостоси не зацікавлені у заготівлі деревини рубками головного користування, оскільки весь прибуток від цього надходить у державний бюджет. Тому при реформуванні системи фінансування лісового господарства плату за спеціальне використання лісових ресурсів доцільно не повністю відраховувати у державний і місцевий бюджети, а формувати з неї валовий дохід лісових підприємств.

Існуючий розподіл платежів підсилює і екологічну кризу, заохочуючи надмірні санітарні та прохідні рубки, внаслідок чого зростає їх співвідношення у загальному обсязі рубок (табл.3). Це, в свою чергу, призводить до погіршення якості генофонду лісів, недобору деревини у віці рубки, зниження класу товарності.

Таблиця 3 Динаміка спеціального використання лісових ресурсів державного значення та проведення лісогощодарських заходів, пов'язаних із вирощуванням деревини у Карпатському регіоні у 2006-2008 рр.*

Показники	Закарпатська обл.			Івано-Франківська обл.			Львівська обл.			Чернівецька обл.			Карпатський регіон		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.Рубки головного користування															
Затверджена розрахункова лісосіка, тис. м ³	540,0					381,6	524,2			479,5	407,5	492,6	1916,0	1897,9	2002,9
Фактично	398,6		574,8	574,8	372,3	378,6			537,0	553,9					
							473,6	463,9	523,1	375,6	407,5	481,9	1553,3	1536,9	

зрубано разом, тис.м ³		379,0	353,9	305,5	286,5	314,1									1673,0
Використання лісосіки, %	74	66	62	82	76	82	90	86	94	78	100	98	81	81	84
2. Рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства															
Загальна площа, га	23545	22609	21688	15871	19233	19514	21110	21339	24647	8008	8002	12111	68533	71183	77960
Фактично зрубано, тис. м ³	620	688	611	510	650	523	716	852	1206	458	456	425	2304	2646	2765

* - за даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей

Складність залучення інвестиційних ресурсів, необхідних для підтримки, оновлення і розвитку лісового господарства та деревообробного виробництва, вимагає підтримки держави. У зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією в Україні та низьким рівнем лісистості території доцільно *запровадити систему податкових пільг*, яка буде стимулювати залучення капіталу в лісове господарство (сьогодні воно є інвестиційно непривабливим, через велику тривалість циклу лісовирощування) для розширеного відтворення власної лісосировинної бази. А лісові землі, вкриті лісовою рослинністю віком до 30 років, доцільно взагалі звільнити від оподаткування (схожа практика діє, зокрема, у Польщі).

Заслугує на увагу *реформування оподаткування в сфері лісокористування* на основі концепції про «подвійні дивіденди». Пропонується також екологічні податки на технологічні процеси лісозаготівель, що викликають ерозію лісових ґрунтів та призводять до зниження продуктивності лісів [2].

Також пропонується реформування нормативної бази платежів за користування землями лісгосподарського призначення і користування ресурсами лісу на новій методологічній (рентній основі), забезпечивши при цьому:

- збалансування нормативів платежів для різних видів ресурсів лісу, встановлення більш економічно обґрунтованого рівня платежів для лісокористувачів та, за рахунок цього, збільшення надходжень до бюджету та на їх власні потреби;
- встановлення системи платежів за лісоземельні ділянки (лісоземельний податок, орендна плата), які сплачують найчастіше, а також одноразових платежів за зміну цільового використання лісгосподарських угідь;
- звільнення лісокористувачів від сплати податку за земельні угіддя, які перебувають у стадії заліснення впродовж періоду оборту рубання лісу;
- удосконалення системи орієнтованої оцінки лісоземельних угідь і лісових ресурсів та платності за їх користування, збільшення надходжень плати за лісові ресурси до державного та місцевих бюджетів [3].

Удосконалення економічних механізмів в лісгосподарській діяльності повинні відбуватися паралельно із змінами в технологічних процесах виробництва та організації управління лісокористуванням і лісоохороною діяльністю (модернізацією виробничого процесу підприємств лісоресурсної сфери, поліпшенням інфраструктурного забезпечення лісгосподарських підприємств, впровадженням нових технологій вирощування лісу, нових форм організації праці тощо). *Зміни в технологічному способі виробництва* передбачають замість екологічно небезпечного в гірських умовах трельовання деревини важкими гусеничними тракторами впровадити інші екологічно безпечні машини та механізми (зокрема, пристосовані до гірських умов екологічно та економічно вигідні мобільні і стаціонарні канатно-підвісні установки). Крім цього, для запобігання погіршення якості деревостанів в лісах Карпат слід перейти від суцільних до вибіркових лісосічних рубок, припинити весняно-літню промислову заготівлю лісу, заборонити проведення прохідних рубок лісу, скоротити обсяги заготовленої деревини в результаті рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства.

Реорганізація управління лісовим комплексом багато в чому залежить від виконання розпорядження КМУ від 25.11.2009 р. № 1465-р «Про вдосконалення порядку управління лісовим господарством» щодо передачі з 1 січня 2010 р. державних лісгосподарських підприємств, які належать до сфери управління Міністерства аграрної політики та Міністерства оборони (крім тих, що без посередньо використовуються для потреб оборони), до сфери управління Державного комітету лісового господарства. Сьогодні менше половини (48,2%) площі лісів Карпатського регіону знаходиться у сфері впливу територіальних органів Держкомлісгоспу. Вагома частка (понад 23%) земель лісового фонду знаходиться у сфері управління різних структур Мінагрополітики України, близько 5% - військових лісгоспів Міноборони України, решта 23% - інших користувачів (табл. 4). За умов, коли понад 50% земель лісового фонду у регіоні продовжує залишатися поза сферою компетенції Держкомлісгоспу, на який покладено завдання щодо реалізації державної політики у сфері лісового господарства, ефективно здійснювати таку політику вкрай важко.

Таблиця 4 Землі лісгосподарського призначення Карпатського регіону в розрізі категорій лісокористувачів (станом на 01.01.2009 року)*

№ п/п	Міністерства, відомства (постійні лісокористувачі, власники лісів), інші	Землі лісгосподарського призначення, тис. га				
		області				Карпатський регіон
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
1	Держкомлісгосп України	493,8	468,4	471,8	175,4	1609,4
2	Мінагрополітики України	86,155	73,2	150,6	68,1	378,1
3	Міноборони України	9,81	7,99	53,8	6,8	78,4
4	Мінприроди України	79,176	51,22	-	8,3	138,7
5	Інші	222,0	8,5	5,1	1,4	237

* - за даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей

ВИСНОВКИ

Реформування відносин власності, зміна економічних механізмів в лісгосподарській діяльності, у технологічному процесі виробництва, в організації управління лісокористуванням та лісоохороною діяльністю створюють умови для розширення площ лісових насаджень Карпатського регіону, збільшення запасів деревини, поліпшення її якості, зростання лісистості, збільшення доходів від продуктів лісу. При реформуванні лісоресурсної сфери слід виробити власний шлях інноваційних перетворень, який повинен опиратись, насамперед, на національні традиції та стратегії збалансованого лісоресурсного розвитку, однак неодмінно враховувати і успішний зарубіжний досвід.

Нагальність проведення реформ підсилюється розбалансованістю лісокористування в Українських Карпатах при економічних трансформаціях в державі, що призводить до посилення соціально-економічних, екологічних та етнокультурних наслідків. Майбутня модель ефективного лісокористування для Українських Карпат, як складової Карпатського гірського регіону Європи, повинна базуватись і на положеннях міжнародних угод, до яких приєдналась Україна, зокрема Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, а також на принципових засадах збалансованого розвитку.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіт про результати аудиту ефективності управління лісовими ресурсами Карпатського регіону [Електронний ресурс] / - Київ: Рахункова палата України, 2004. – Випуск 1. – Режим доступу: www.ac-rada.gov.ua
2. Лісова політика: теорія і практика / Під наук. ред. проф., д.е.н. Сняжкєвича І.М. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.
3. Коваль Я.В. Напрямки розвитку лісоресурсної сфери в умовах кризової ситуації // Наукові праці Лісівничої академії наук України: Збірник наукових праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип.7. – С. 104 -106.